

DESPRE MONEDELE DIN TEZAURUL DE LA SULUC ȘI ALTE CONTRIBUȚII PRIVIND ACEEAȘI DESCOPERIRE

OCTAVIAN ILIESCU

Într-o comunicare prezentată în urmă cu peste trei decenii¹, ne-am ocupat de cele patru monede romane imperiale de aur care au făcut parte din cunoscutul tezaur descoperit în 1911 pe dealul Suluc, lângă Măcin (jud. Tulcea)², amintind cu acest prilej diferitele explicații ce s-au adus în trecut — natural, în limita cunoștințelor noastre de la acea dată — cu privire la semnificația tipului iconografic și a legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe aversul a două din cele patru monede ale acestui tezaur. Cum această comunicare a rămas nepublicată pînă astăzi — habent sua fata libelli! — și cum pe de altă parte, latura numismatică a tezaurului de la Suluc nu a beneficiat încă de o aducere la zi, prin confruntarea datelor cunoscute primului editor cu cele oferite de lucrări de referință mai noi³, am considerat util să revenim după peste treizeci de ani⁴ asupra acestui aspect, formulînd, firește, precizările ce se impun în stadiul actual al cunoștințelor. Ne vom folosi de acest prilej pentru a aduce și alte completări cu privire la componența tezaurului de la Suluc.

¹ OCTAVIAN ILIESCU, *Semnificația legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe unele monete ale împăratului Gallienus*, comunicare prezentată la Societatea Numismatică Română în ședința din 15 oct. 1960; mss., 1950, 5 p.

² Despre acest tezaur, v. CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911, p. 125—127; idem, CNA, 1, 1920—1921, p. 14—16; W. KNECHTEL, *Arhiva Dobrogei*, 3, 1920, p. 24—29; CONST. MOISIL, CNA, 3, 1922—1923, p. 66—70; mai recent: MIHAI GRAMATOPOL și RĂZVAN THEODORESCU, SCIA, seria Arte plastice, 13, 1966, p. 75 și pl. XX GABRIELLA BORDENACHE, *L'orfèvrerie grecque et romaine*, în *Trésors de l'art ancien en Roumanie*, Petit Palais, Paris, 1970, p. 65; ȘTEFAN BURDA, *Tezaure de aur din România*, București, Edit. Meridiane, 1979, p. 71, nr. 53; PETRE DIACONU, *Cercetări numismatice*, 5, 1983, p. 33—38.

³ CONST. MOISIL, CNA, 1, 1920—1921, p. 15—16, descriind monedele din tezaurul de la Suluc, a utilizat, pentru determinarea lor, singurul catalog existent la acea vreme: HENRY COHEN, *Description historique des monnaies frappées sous l'empire romain communément appelées médailles impériales*, ed. a 2-a, 8 vol., Paris, 1880—1892 (abreviat mai departe: Cohen).

⁴ Prilejul ne-a fost oferit de repunerea în discuție a datării tezaurului de la Suluc de către PETRE DIACONU, *op. cit.*, care, pe baza reexaminării materialului arheologic, propune ca dată a îngropării acestui tezaur sfîrșitul secolului al IV-lea sau începutul celui de-al V-lea, în loc de a doua jumătate a secolului al III-lea, datare propusă de toți cercetătorii anteriori, sub influența prezenței monedelor lui Gallienus în tezaurul de la Suluc. Asupra folosirii acestor monede ca reper cronologic, v. și observațiile de mai jos.

Începem cu prezentarea monedelor care au făcut parte din acest tezaur și care au fost descrise, din păcate, incomplet, de către Const. Moisil încă din anul 1920⁵. Din capul locului, se impune însă a face o precizare. Chiar de la prima sa relatare, Const. Moisil afirma că două din cele patru monede au intrat în colecția Muzeului Național de Antichități, împreună cu o parte din obiectele ce compuneau acest tezaur; una din aceste monede era de la Gallienus, iar cealaltă de la soția sa, după cum îi spusese lui Moisil — care nu le văzuse la data aceea — directorul Muzeului citat⁶. În 1920, când descrie cele patru monede, Const. Moisil menționa următoarele: „Două din ele se păstrează în Muzeul Național de Antichități; celelalte două le-am putut vedea mulțumită d-lui D. G. Ionescu, distinsul administrator al pescăriilor statului din Brăila și membru corespondent al societății noastre”⁷ (Societatea Numismatică Română, n.n.).

Pornind de la aceste informații, am căutat să identificăm în colecțiile Institutului de Arheologie din București⁸ cele două monede din tezaurul de la Suluc despre care Moisil afirma că au fost predate Muzeului Național de Antichități încă din 1911. Nu am găsit însă în evidențele Cabinetului numismatic al Institutului mai sus citat nici o mențiune despre existența unor monede provenind din tezaurul de la Suluc. În schimb, confruntând descrierea acestor piese, publicată de Moisil, cu datele înscrise în registrul de inventar al monedelor de aur de la acest cabinet numismatic, am reușit să identificăm cele două monede intrate în 1911 în colecția Muzeului Național de Antichități: ambele sînt emise de Gallienus, una avînd legenda pe avers GALLIENAE AVGVSSTAE, fiind aceea care a fost considerată inițial ca emisă în numele soției lui Gallienus⁹. Celelalte două monede din acest tezaur, intrate de la început într-o colecție particulară — foarte probabil colecția D. G. Ionescu din Brăila¹⁰ — nu au reapărut în fondurile unor instituții publice ce ne sînt cunoscute, ca atare, descrierea lor va fi făcută exclusiv pe baza datelor consemnate de Const. Moisil în anul 1920.

Cu aceste precizări, trecem la prezentarea celor patru monede Hostilianus (250-251).

I. AV. C VALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG.

Bustul său spre dr., fără coroană.

Rv. PRINC — IVVENTVTIS

Hostilianus în picioare spre st., ține în mina dr. un *signum*, în mina st. lancea.

AV. Aureus perforată, cu toartă și gaura astupată cu aur. Cohen nr. 28 variantă¹¹. Gallienus (253-268)

⁵ CONST. MOISIL, *loc. cit.*, p. 14-16.

⁶ CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911 p. 127. În 1911, era director al Muzeului Național de Antichități Vasile Părvan.

⁷ CONST. MOISIL, CNA. 1, 1921-1921, p. 14.

⁸ Înființat în 1956, Institutul de Arheologie din București a preluat colecțiile Muzeului Național de Antichități.

⁹ V. mai sus, nota 6. Mulțumim și pe această cale colegului Gheorghe Poenaru Bordea pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziție pentru cercetări inventarul pieselor de aur și cele două monede care fac obiectul acestor consemnări.

¹⁰ V. nota 7 de mai sus.

2. Av. GALLIE[N]VS AVG

Capul său spre dr., cu coroană radiată.

Rv. AETERNITAS A[VG]

Sol în picioare spre st., ține mina dr. ridicată, în mina st. un glob.

Av. *Aureus* 22 mm; 4,76 g ✓ bine conservată, perforată av. sus. Cohen nr. 43¹². Colecția Institutului de Arheologie, inv. 722/6 (fig. 1).

3. Av. GALLIENAE AVGVSTAE

Capul lui Gallienus spre st., purtând cunună de trestii¹³.

Rv. VICTORIA A[VG].

Gallienus în picioare spre st., în costum militar, ține în mina dr. un glob, în mina st. un sceptru transversal; alături, o Victorie îl încoronează cu mina dr., iar în mina st. ține o ramură de palm.

Av. *Aureus* 22 mm; 5,88 g ✓ bine conservată, perforată av. sus. Cohen nr. 1111. Aceeași colecție, inv. 722/5 (fig. 2).

4. Av. și rv. identice.

Av. *Aureus*. Perforată.

Evident, ultimele două monede, prin caracteristicile ieșite din comun ale aversului — tip iconografic neobișnuit: împărat roman încoronat cu trestie (sau cu stuf, la Moasil) și legendă enigmatică; numele emitențului la genul feminin — l-au determinat pe autorul citat să le acorde o atenție deosebită, consacrându-le un studiu aparte¹⁴. Cu acest prilej, Const. Moasil a împărtășit explicația propusă anterior de unii numismați — ale căror nume nu le citează însă în expunerea sa — care au considerat aceste emisiuni ca manifestări satirice la adresa împăratului Gallienus, prin adoptarea unor particularități ca încununare cu stuf în loc de lauri, pieptănătură feminizată, legenda referindu-se la o Galliena Augusta¹⁵. Moasil formulează însă și unele rezerve asupra extinderii acestei explicații și la legendele FIDES MILITVM, VBIQVE PAX de pe reversul unor monede cu efigia de tip obișnuit, legende al căror conținut ar contrazice realitățile din timpul domniei lui Gallienus. După părerea autorului citat, asemenea legende au un caracter stereotip și nu pot fi interpretate ca având semnificații satirice la adresa împăratului emitenț¹⁶.

În comunicarea noastră din 1950, reamintind explicațiile ce s-au auzit tipului iconografic neobișnuit și legendei GALLIENAE AVGVSTAE de pe aversul unor monede emise de împăratul Gallienus, am pus în discuție o altă teorie, propusă încă din anul 1906 de către numismatul italian Francesco Gneccchi¹⁷, teorie rămasă însă necunoscută cercetătorilor români. Teoria susținută de Gneccchi reprezenta prima înfirmare categorică a pretinsului caracter satiric atribuit monedelor incriminate, concluzie pe care o împărtășeam, formulând astfel încheierea comunicării din 1950: „Am

¹¹ Trimiterile la Cohen sint cele ale lui Const. Moasil. V. comentariile de mai jos.

¹² În realitate, există unele deosebiri între exemplarul din tezaurul de la Suluc și cel descris la Cohen nr. 43. V. comentariile ce urmează mai departe.

¹³ Materialul din care este confecționată cununa lui Gallienus a dat naștere la interpretări diverse. V. discuția de mai jos.

¹⁴ CONST. MOISIL, loc. cit.

¹⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ FRANCESCO GNECCCHI, *Appunti di numismatica romana LXXVI. VBIQVE PAX*, în *Rivista italiana di numismatica* (abrev.: RIN), 19, 1906, p. 151—158.

ținut să prezentăm această interpretare, atât pentru originalitatea ei, cât și pentru motivul că, în ce ne privește, sîntem convinși de inexistența oricărui caracter satiric al acestor monede, destinate circulației în întregul imperiu roman¹⁸.

Este însă momentul să revenim la examinarea tuturor monedelor din tezaurul de la Suluc, deoarece, după cum vom vedea, nu numai cele două exemplare cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE merită o atenție mai susținută.

Examinînd mai de aproape primul aureus, emis de Hostilianus, vom constata că descrierea lui, așa cum a fost redată de către Const. Moisil, suscită unele semne de întrebare. Astfel, la sfîrșitul acestei descrieri, trimițînd la Cohen nr. 28, autorul citat precizează că exemplarul din tezaurul de la Suluc, reprezintă o variantă a celui descris de Cohen sub numărul de mai sus¹⁹. Pentru a ne da seama de temeiurile care l-au determinat pe Moisil să identifice această variantă, redăm mai jos descrierea piesei înregistrate de Cohen sub nr. 28 :

Av. C V HOS MES QVINTVS AVG

Bustul său radiat spre dr.

Rv. PRINC IVVENTVTS

Hostilianus în costum militar, în picioare, ținînd sceptrul și lancea ; înapoia lui, două *signa* militare.

AV. Aureus, cu mențiunea : Ancien catalogue²⁰ : despre descrierea acestui aureus, Harold Mattingly observă că „is anomalous and requires confirmation”²¹.

Comparînd descrierea celor două monede, constatăm deosebiri esențiale și anume :

— pe avers : efigia emitentului redată sub forma bust neincoronat spre dr. la exemplarul din tezaurul de la Suluc și sub forma bust cu coroană radiată, tot spre dr., pe exemplarul Cohen nr. 28 legenda diferă :

C VALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG — Suluc ; nr. 1 ;

C V HOS MES QVINTVS AVG — Cohen nr. 28 ;

— pe revers : Hostilianus e reprezentat ținînd sceptru și lance, cu două stindarde în spatele său, la exemplarul descris de Cohen sub nr. 28, în vreme ce pe exemplarul din tezaurul de la Suluc, el apare ținînd *signum* și lance, fără cele două stindarde descrise de Cohen pentru nr. 28 ; **legenda**, în schimb, e identică la ambele exemplare.

Confruntînd mai departe descrierea celor două exemplare : Suluc nr. 1 și Cohen nr. 28, diferite unul de altul, cu datele consemnate de cunoscutul repertoriu britanic al monedelor romane imperiale²², constatăm că nici unul din cele două exemplare nu are corespondent identic în vreuna

¹⁸ OCTAVIAN ILIESCU, *mss. cit.*, p. 5.

¹⁹ CONST. MOISIL, *op. cit.*, p. 15.

²⁰ HENRY COHEN, *op. cit.*, vol. V, sub nr. 28.

²¹ HAROLD MATTINGLY, *The Roman Imperial Coinage* vol. IV Part III. Gordian III — Uranian Anioninus Edited by HAROLD MATTINGLY, EDWARD A. SYDENHAM and C.H.V. SUTHERLAND, Londra, 1949 (abrețiat : RIC IV/3), p. 145, nota sub nr. 189.

²² *The Roman Imperial Coinage*, lucrare monumentală, începută în 1923 de HAROLD MATTINGLY și continuată de la un timp cu concursul și al altor autori. Au apărut pînă în prezent următoarele volume : I—III, IV (în trei părți), V (în două părți), VI—IX, acoperind istoria monedei Imperiului roman de la Augustus pînă la anul 395. Este în pregătire vol. X (395—476). Pentru Hostilianus, ne referim la RIC IV/3, al cărui autor principal este HAROLD MATTINGLY ; v. Preface, *ibidem*, p. VI.

din marile colecții numismatice din care s-a recoltat imensul material ce a stat la baza redactării acestui repertoriu. Astfel, în primul rând, repertoriul citat nu cunoaște nici un aureus emis de Hostilianus ca augustus, în afara exemplarului Cohen nr. 28, semnalat, după cum am văzut, doar în notă și cu rezerve²³. În repertoriul amintit, este înregistrat sub nr. 189 numai un antoninianus, dar cu efigia radiată și altă legendă pe avers, iar pe revers, în locul lui Hostilianus, e reprezentat Apollo șezînd spre st., cu ramură și liră; legenda are forma PRINCIPI IVVENTVTIS²⁴, deci e întreagă și nu prescurtată, PRINC IVVENTVTIS, ca la Suluc nr. 1 și Cohen nr. 28. În schimb, același repertoriu înregistrează la Hostilianus, dar cu titlul de *caesar*, două emisiuni de aurei, cu legenda PRINCIPI IVVENTVTIS, una avînd pe revers pe emitent în picioare, ținînd *signum* și lance răsturnată (nr. 181), cealaltă cu revers similar, dar în loc de *signum*, emitentul ține o nua (sau mai degrabă sceptru) (nr. 183); ambele au pe avers bustul drapat, neîncoronat (*head bare*) și două variante de legendă:

C VAL HOS MES QVINTVS N C sau C VALENS HOSTIL QVINTVS N C

Remarcăm o asemănare izbitoare, ca tip de avers și de revers, între exemplarul de aureus Suluc nr. 1 și RIC nr. 181 b — cu a doua variantă de legendă de avers —, cele două piese deosebindu-se numai prin redarea puțin diferită a textului înscris pe avers: în final, N C la RIC nr. 181 b, AVG la Suluc nr. 1, și pe revers: PRINC — IVVENTVTIS la Suluc nr. 1, PRINCIPI IVVENTVTIS la RIC nr. 181 b. Ținînd seama de această observație și neavînd posibilitatea de a verifica lectura lui Moisiș, ne putem întreba dacă autorul citat nu a citit greșit finalul legendei de pe aversul monedei lui Hostilianus din tezaurul de la Suluc, NC (Nobilissimus Caesar) putîndu-se preta foarte ușor la lectura AVG (Augustus). În acest caz, am avea de a face cu o variantă a emisiunii de aurei RIC nr. 181, emisiune datînd din perioada cînd Hostilianus deținea numai titlul de *caesar*²⁵.

Se știe că Hostilianus²⁶, al doilea fiu al împăratului roman Decius²⁷, a fost proclamat *caesar* de către tatăl său în 250 sau 251²⁸ și a rămas la Roma, cînd Decius a pornit cu fiul său cel mai mare, Herennius Etruscus, să stăvilească marea invazie a carpilor și a goților ce avea să se încheie cu dezastrul roman de la Abrittus²⁹. După dispariția lui Decius și a lui Herennius Etruscus în această bătălie pierdută, Hostilianus a fost înălțat la rangul de augustus de noul împărat, Trebonianus Gallus, dar a murit

²³ HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 145, nota la nr. 189.

²⁴ *Ibidem*, nr. 189.

²⁵ Emisiuni ale monetăriei din Roma, nedatate, *ibidem*, p. 143—145.

²⁶ Numele său întreg suna astfel: Caius Valens Hostilianus Messius Quintus, v. MAX BERNHART, Handbuch zur Münzkunde der römischen Kaiserzeit, Halle (Saale), 1926, I. Textband, p. 299.

²⁷ Despre acest împărat, v. EMILIA DORUȚIU BOILĂ, în *Dicționar de istorie veche a României (Paleolitic — sec. X)*, București, 1976, s.v., cu bibliografia aferentă.

²⁸ MAX BERNHART, *loc. cit.*, datează acordarea titlului de *caesar* în anul 250, iar obținerea pentru prima oară a puterii tribuniciale în luna noiembrie a aceluiași an; HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 143, plasează primul eveniment în anul 251, dar cu semn de întrebare.

²⁹ Abrittus, azi Razgrad, în nord-estul Bulgariei.

curînd, după ce se îmbolnăvisese de ciumă³⁰. În aceste împrejurări, emisiunile sale monetare, fie cu titlul de caesar, fie cu acela de augustus, sînt puține la număr și cuprind un volum restrîns de piese³¹, iar folosirea unor tipuri de avers și de revers de la cele dintîi la cele din urmă nu ar fi un fapt inexplicabil. Dacă lectura lui Moșil, cu AVG în finalul legendei de pe avers, este totuși corectă, în acest caz, exemplarul de aureus din tezaurul de la Suluc ar aduce confirmarea cerută de Mattingly³² pentru a proba existența unui asemenea nominal, cu tipul de revers Hostilianus cu *signum* și lance, emis însă de tînărul împărat ca augustus.

Cea de-a doua monedă din tezaurul de la Suluc este un aureus emis de Gallienus (253-259, coîmpărat alături de tatăl său, Valerianus; 259-268, domnind singur). Avînd pe avers legenda GALLIENVS AVG, iar pe revers AETERNITAS AVG, acest aureus nu oferă nici un element clar de datare, cu excepția titlului AVG (nu AVGG), a cărui prezență implică un singur împărat. Drept urmare, emisiunile de acest tip nu au putut avea loc decît după capturarea de către perși a lui Valerianus, în anul 259, cînd Gallienus rămîne să domnească singur. Dealtfel, se cunosc de la Valerianus emisiuni de monede cu legenda AETERNITAS AVGG³³, deci cu referire la doi împărați asociați la domnie.

Descriînd exemplarul din tezaurul de la Suluc, Moșil trimite, pentru analogie, la cel catalogat de Cohen sub nr. 43. În realitate, cele două piese nu sînt identice. Astfel, pe avers, efigia emitentului este redată diferit : cap radiat la exemplarul de la Suluc, bust laureat, drapat și cuirasat (ambe efigii spre dr.) la Cohen nr. 43 ; în plus, Cohen notează pentru piesa de la nr. 43 că este de „très petit module“, deci este vorba de un quinarus aureus, în vreme ce Suluc nr. 2, avînd un diametru de 22 mm și cîntărind 4,76 g, este cu siguranță un aureus. Dar această ultimă piesă nu are un corespondent identic nici în repertoriul britanic ; într-adevăr, singurul aureus de acest tip, înregistrat de repertoriul citat la Gallienus (sub nr. 24, *sole reign*) prezintă pe avers capul laureat (și nu radiat) al împăratului, spre dr., iar pentru această emisiune, este indicată corespondența cu Cohen nr. 37. Mai departe, sub nr. 99, repertoriul britanic înregistrează la categoria quinari aurei piese de același tip de revers, cu două variante de efigii pe avers, ce corespund celor descrise de Cohen sub nr. 37 și 43 : una cu bust radiat și cuirasat, cealaltă cu cap laureat (greutăți citate : 1,60 ; 1,05 ; 0,98 și 0,93 g)³⁴. Rezultă deci că exemplarul de aureus emis de Gallienus și găsit în tezaurul de la Suluc reprezintă o variantă mai rară, neînregistrată, cel puțin pînă în 1927, în marile repertorii de monede romane imperiale.

³⁰ HAROLD MATTINGLY, RIC IV/3, p. 151.

³¹ Toate monedele emise de Hostilianus sînt cotate *ibidem*, p. 1143—150, ca fiind rare.

³² *Ibidem*, p. 145, nota sub nr. 189.

³³ PERCY H. WEBB, *The Roman Imperial Coinage* Edit. by HAROLD MATTINGLY and EDWARD A. SYDENHAM, vol. V Part I, Londra, 1927 (abrev. : RIC V/1), p. 41, nr. 30, aureus emis la Roma în anul 253 ; tot acolo, p. 44, nr. 66—67, *antoniniani* cu aceeași legendă de revers, emiși la Roma în același an.

³⁴ *Ibidem*, p. 139, emisiuni ale monetăriei din Roma.

Ultimele două monede de aur din tezaurul de la Suluc aparțin unui tip ce a stîrnit în cel mai înalt grad curiozitatea numismaților și a istoricilor imperiului roman, care au propus ca explicații ipoteze variate și uneori extravagante. Înainte de a trece la discutarea acestor teorii, vom examina elementele caracteristice ale emisiunii din care fac parte cele două monede ale lui Gallienus din tezaurul de la Suluc.

În primul rînd, ne vom îndrepta atenția asupra efigiei imperiale de pe avers. Ea este neîndoielnic portretul lui Gallienus, reprezentat în profil spre stînga, cu barba mărunță, caracteristică pentru portretele monetare ce ne-au rămas de la acest împărat³⁵. Mai puțin obișnuită, față de efigiile comune, este pieptănătura: părul e tăiat scurt la spate și frizat mărunț, amănunt care a generat interpretările unei reprezentări efeminate. Coroana care ornează efigia emitentului a avut parte și ea de variate interpretări: cunună împletită din spice de grîu sau din fire de iarbă, după părerea autorilor mai vechi, cunună de trestie la autorii moderni³⁶ sau de stuf, la Moisil³⁷. Pînă la urmă, a prevalat interpretarea dată de vechii autori, care au văzut o cunună de spice de grîu³⁸. Subliniem că această efigie a lui Gallienus, încununat cu spice, este redată întotdeauna în profil spre stînga; în mod greșit, Percy H. Webb a descris un aureus cu acest tip de efigie în profil spre dreapta³⁹, fiind vorba în realitate și în acest caz de profil spre stînga⁴⁰.

Acest gen de efigie, cu coroană de spice, este însoțit pe avers de două categorii de legendă: una avînd textul GALLIENAE AVGVSTAE, cealaltă cu două variante: GALLIENVS P F AVG și GALLIENVS AVG⁴¹.

³⁵ Cu privire la portretul lui Gallienus, cf. JEAN BABELON, *Le portrait dans l'antiquité d'après les monnaies*, Paris, 1942, p. 141.

³⁶ O trecere în revistă a acestor interpretări la FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.*, p. 155 și ANDREAS ALFÖLDI, *Zur Kenntniss der römischen Soldatenkaiser. 2. Das Problem des „verweiblichten“ Kaisers Gallienus*, în *Zeitschrift für Numismatik*, 38, 1928, p. 187.

³⁷ CONST. MOISIL, CNA, 1, 1920—1921, p. 15.

³⁸ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 182—183. Plecînd de la o idee exprimată mai întîi de LUCIEN NAVILLE, ALFÖLDI stabilește că originalul grec care a servit ca model pentru pieptănătura și cununa de spice ale lui Gallienus a fost tetradrahma emisă la Syracusa cu reprezentarea capului zeiței Kore pe avers (două exemplare, reproduse *ibidem*, pl. V, 1—2).

³⁹ PERCY H. WEBB, RIC V/1, nr. 58, p. 135: av. „Head r., with crown of reeds“ și legenda GALLIENVS AVG, rv. MARTI PROPVGNATORI, Marte alergînd spre dr., cu ramură de măsline și scut, emisiune clasată la monetăria Roma. Cu privire la această monedă (un aureus), ANDREAS ALFÖLDI observă că ea are pe revers legenda MARTI PROPUNATORI (sic) și că ea a fost emisă la Siscia (*op. cit.*, p. 181; din examinarea celor două exemplare de acest tip, reproduse de autorul citat la pl. VI, 6—7, se vede clar că efigia lui Gallienus e reprezentată în profil spre st., iar Marte de pe revers ține lance și scut, nu „oliv-branch and shield“, cum îl descrie PERCY H. WEBB).

⁴⁰ V. observațiile de mai sus.

⁴¹ PERCY H. WEBB, RIC V/1, p. 66, legendele nr. 6 respectiv 8.

⁴² RIC V/1, nr. 15.

Într-un singur caz, al unui medalion de aur, tipul de efigie de care ne ocupăm are ca legendă pe avers CONSERVATORI ORBIS⁴², cu omiterea numelui lui Gallienus.

Pe revers, aceluiași tip de efigie, cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE, îi corespund numai două tipuri : Victorie în bigă spre st., cu legenda VBIQVE PAX, și Gallienus încoronat de Victorie, cu legenda VICTORIA AVG sau VICTORIA AVGVSTI. La cele de mai sus, se adaugă un al treilea tip de revers : Victorie în picioare spre st., pentru emisiunile cu legenda CALLIENUS P F AVG. Aversului cu efigia încoronată cu spice și legenda GALLIENVS AVG îi corespund mai multe tipuri de revers ; mai întâi, Victoria în bigă spre dr., cu legenda VBIQVE PAX, după care urmează o serie de reversuri noi : Gallienus în picioare între doi zei fluviali, cu legenda P M T P VIICOS P P⁴³ ; Fides în picioare, cu două signa și legenda FIDES MIL și în fine, Marte mergînd spre dr., cu lance și scut și cu legenda MARTI PROPNVATORI (sic)⁴⁴. Medalionul de aur, cu legenda de avers CONSERVATORI ORBIS și cea de revers VBIQVE PAX, prezintă un tip ușor modificat : Victoria e într-o bigă spre st., nu spre dr., ca la celelalte emisiuni.

Trecînd în revistă nominalurile care au fost emise cu acest tip iconografic de avers, vom constata cele ce urmează : legenda GALLIENAE AVGVSTAE apare la exemplare de *aurei*, *quinarii aurei* și *denarii*, GALLIENVS P F AVG la *aurei* și *denarii*, GALLIENVS AVG numai la *aurei* și în fine, CONSERVATORI ORBIS numai la un medalion de aur.

Spre deosebire de Percy H. Webb, care a clasat la atelierul monetar Roma toate emisiunile ce prezintă pe avers capul încoronat cu spice al lui Gallienus⁴⁵, Andreas Alföldi deosebește foarte precis, pe bază de considerente stilistice, o serie de emisiuni ieșite din atelierul Siscia, greșit atribuite celui de la Roma ; aceste emisiuni cuprind tipurile de revers P M T P VII COS P P⁴⁶, FIDES MIL⁴⁷ și MARTI PROPNVATORI (sic)⁴⁸.

În sfîrșit, din examinarea materialului numismatic înregistrat în repertoriul lui Percy H. Webb, se mai poate constata și o altă particularitate a acestor emisiuni și anume, asocierea reversurilor caracteristice pentru aversul cu efigia încoronată cu spice și la alte tipuri de efigii, cu coroana laureată sau radiată. Astfel, VBIQVE PAX, cu Victoria în bigă spre dr., e asociată la un *quinarius aureus* cu efigia radiată a lui Gal-

⁴³ RIC V/1, nr. 18, cu legenda P M TR P VII COS P P, corectată de ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181 ; același autor demonstrează că numeralul VII se referă nu la tribunia potestas, ci la titlul de consul : *ibid.*, p. 182 ; ca atare, emisiunea în cauză datează nu din anul 259, cum socotește PERCY H. WEBB, ci din 268 (*ibidem*, p. 183). V. și discuția de mai jos.

⁴⁴ RIC V/1, nr. 58, cu legenda MARTI PROPNVATORI ; în realitate, pe acest *aureus*, legenda e redată greșit MARTI PROPNVATORI, cu omiterea lui G ; ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181.

⁴⁵ RIC V/1, Gallienus, sole reign, nr. 15, 18, 38, 58, 72—74, 81—82, 87, 123, 359—360, 363.

⁴⁶ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 181. V. și *ibidem*, nota 1 de la p. 175.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

lienus⁴⁹; la un alt *quinarius aureus*, VICTORIA AVG, cu Gallienus încoronat de Victorie, corespunde unui avers cu efigia laureată⁵⁰, iar aceeași legendă, cu Victoria spre st., se întâlnește la un *quinarius* de aur și la un denar cu efigia laureată pe avers⁵¹. Aceeași observație e valabilă și pentru unele emisiuni ale atelierului Siscia. Aceste constatări ne-au îngăduit să schițăm următoarea schemă a acestor emisiuni :

SCHEMA EMISIUNILOR CERCETATE

Atelier monetar ROMA

Avers I : Capul lui Gallienus spre st., cu cunună de spice

I A : GALLIENAE
AVGVSTAE

Rv. A1 : VBIQVE PAX

Victorie în bigă
spre dr.

— AV. RIC 74
— D. RIC 359

Rv. B1 : VICTORIA AVG

Gallienus încoronat
de Victorie

— AV. RIC 82
— AV.Q. RIC 128

Rv. B2 : VICTORIA
AVGVSTI

Gallienus încoronat
de Victorie

— AV. RIC 87

I B : GALIENVS
P F AVG

Rv. A1 : VBIQVE PAX

Victorie în bigă
spre dr.

— AV. RIC 72
— D. RIC 360

Rv. B1 : VICTORIA AVG

Gallienus încoronat
de Victorie

— AV. RIC 81
— D. RIC 363

I C : GALLIENVS AVG

Rv. A1 : VBIQVE PAX

Victorie în bigă
spre dr.

— AV. RIC 73

Rv. C : VICTORIA AVG

Victorie spre st. cu
coroană și palm

— AV. RIC 77—78

I D : CONSERVATORI ORBIS

Rv. A2 : VBIQVE PAX

Victorie în bigă spre st.

AV. M. RIC 15

Avers II : Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană laureată

II B : GALLIENVS P F AVG

II C : GALLIENVS AVG

Rv. B1 : VICTORIA AVG

Gallienus încoronat de Victorie
AV.Q. RIC 127

⁴⁹ RIC V/1, nr. 121

⁵⁰ RIC V/1, nr. 127.

⁵¹ RIC V/1, nr. 126 respectiv 342.

Rv. C. VICTORIA AVG

Victorie spre st., cu
coroană și palm

— AV.Q. RIC 125

Rv.C: VICTORIA AVG

Victorie spre st., cu
coroană și palm

— AV.Q. RIC 126

— D. RIC 342

Avers III: Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană radiată

III C: GALLIENVS AVG

Rv. A1: VBIQVE PAX

Victorie în bigă spre dr.

— AV.Q. RIC 121

Atelier monetar SISCIA

Avers I: Capul lui Gallienus spre st., cu cunună de spice

I C: GALLIENVS AVG

Rv. D: P M T P VII COS P P⁵²

Gallienus între doi zei fluviali

— AV. RIC 18

Rv. E1: FIDES MIL

Fides spre st. cu două *signa*

— AV. RIC 38

Rv. E2: FIDES MILIT⁵³

Fides spre st., cu două *signa*

— AV. RIC 38

Rv. F: MARTI PROPVNATORI (sic)⁵⁴

Marte spure dr., cu lance și scut

— AV. RIC 58

Avers III: Capul lui Gallienus spre dr., cu coroană radiată

III C: GALLIENVS AVG

Rv. D: P M TR P VII COS P P

Gallienus între doi zei fluviali

— ANT. RIC 549

Rv. E3: FIDES MILITVM

Fides spre st., cu două *signa*

— ANT. RIC 579

Abrevieri ale denumirilor de nominaluri:

Aur: AV.: *aureus*; AV.Q.: *quinarius aureus*; AV.M.: medalion

Argent: ANT.: *antoninianus*; D.: *denarius*.

Nu am inclus în această schemă și alte tipuri de efigie imperială, ca bust laureat sau radiat etc., deoarece am considerat că amplitudinea ei este suficient de elocventă, pentru a demonstra importanța de care s-au bucurat emisiunile de mai sus în cadrul ideologiei oficiale, promovate cu

⁵² V. nota 43 de mai sus

⁵³ Variantă de legendă, înregistrată la RIC V/1, nr. 38 după Cohen nr. 229.

⁵⁴ V. nota 44 de mai sus.

certitudine de însuși împăratul emitent. Rezultă deci din plin că monedele care poartă pe avers efigia lui Gallienus cu cunună de spice și legenda GALLIENAE AVGVSTAE fac parte dintr-un program oficial și nu au nici cea mai mică umbră de manifestare satirică la adresa împăratului în cauză. Cu atât mai puțin se poate atribui un caracter satiric tipurilor de revers ca VBIQVE PAX, FIDES MILITVM sau VICTORIA AVG, oricare ar fi efigia de pe avers cu care au fost combinate, și aceasta numai pentru motivul că unor autori mai vechi sau mai noi, asemenea tipuri și slogane li s-au părut a fi în contradicție cu realitățile din timpul domniei lui Gallienus.

După ce am schițat contextul istoric și numismatic în care au apărut emisiunile monetare ale lui Gallienus, readuse astăzi în discuție, vom examina în cele ce urmează semnificația efigiei încununate cu spice și a legendei GALLIENAE AVGVSTAE, notă particulară a unora din aceste emisiuni. Se știe că teoriile mai vechi au fost sintetizate la sfârșitul secolului trecut de către H. Cohen, care, într-o amplă notă, a scos în evidență asocierea a trei elemente ieșite din comun : efigia și legenda de pe avers, combinate cu tipul VBIQVE PAX de pe revers⁵⁵. Nu numai primele două elemente i se păreau ciudate autorului citat, ci și adoptarea tipului VBIQVE PAX de către un împărat a cărui domnie a fost un lanț necurmat de tulburări și războaie, la hotarele întinsului imperiu ca și în interior⁵⁶. Întemeindu-se pe astfel de argumente, Cohen opina cu fermitate în sensul atribuirii unui caracter satiric emisiunilor în discuție⁵⁷.

Această părere a fost însușită în 1920 de către Const. Moisil, care însă a limitat caracterul satiric numai la monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE și efigia încoronată cu „stuf“ pe avers⁵⁸.

Trecînd în revistă componența familiei împăratului Valerianus, Percy H. Webb amintește în 1927 menționarea de către Cohen a unei Licinia Galliena, o presupusă vară a lui Gallienus, de la care nu se cunosc emisiuni monetare⁵⁹; mai departe, notează că unii autori au atribuit acestui personaj feminin monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE pe avers și VBIQVE PAX pe revers, observînd însă că efigia încununată cu trestie este aceea a lui Gallienus; în concluzie, admite că aceste monede ar putea avea un caracter satiric, deși ar putea fi oferite și alte explicații⁶⁰. Trebuie să recunoaștem că acest mod de a formula o părere nu păcătuiește prin exces de fermitate : cheia problemei, dacă aceste monede au avut sau nu un caracter satiric, îi era oferită autorului citat de bogatul material numismatic strîns cu atîta migală în repertoriul său.

⁵⁵ HENRY COHEN, *op. cit.*, V, nota sub nr. 1015, p. 440—441.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 441 (continuarea notei de mai sus).

⁵⁷ *Ibidem*

⁵⁸ CONST. MOISIL, *loc. cit.*, p. 15.

⁵⁹ Cf. HENRY COHEN, *vol. cit.*, p. 542.

⁶⁰ PERCY H. WEBB, *RIC* V/1, p. 29.

Una din altele explicații posibile la care se referea Webb a fost propusă, cum anticipam mai sus. încă din 1906; ea aparține lui Francesco Gnechchi⁶¹ și a făcut obiectul comunicării noastre din 1950. În esență, numismatul italian comentează un *aureus*, de curînd descoperit, emis de împăratul Probus (276—282) și avînd pe revers legenda VBIQVE PAX și Victoria în bigă spre dreapta (tipul A1 din schema de mai sus). Descoperirea acestui nou aureus îi permite lui Gnechchi să formuleze următorul raționament: dacă moneda lui Gallienus cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE și VBIQVE PAX ar fi avut un caracter satiric, este sigur că Probus nu ar fi copiat acest tip de revers; invers, dacă Probus și-a însușit acest tip de revers, este sigur că el era convins de caracterul oficial al emisiunilor lui Gallienus luate ca model. Or, ca și domnia lui Gallienus, anii în care Probus a guvernat imperiul roman nu s-au caracterizat deloc ca o perioadă de liniște, de pace domnind peste tot, cum pretinde lapidara legendă a reversului. De aici, concluzia firească: nu trebuie să surprindă adoptarea sloganului VBIQVE PAX într-o domnie frământată de războaie, cum a fost aceea a lui Gallienus⁶²; în modul acesta, unul din argumentele principale, invocat de Cohen și adepții săi în sprijinul ipotezei caracterului satiric al emisiunilor lui Gallienus cu legendele GALLIENAE AVGVSTAE și VBIQVE PAX, era înlăturat cu totul.

În ce privește aspectul neobișnuit al efigiei imperiale de pe aversul unor monede emise de Gallienus, Francesco Gnechchi observă că interpretarea diferită a materialului din care este confecționată cununa de pe capul lui Gallienus a dus la diverse teorii. După unii autori, această cunună ar fi împletită din spice, din fire de iarbă sau din trestie. Acceptîndu-se ideea existenței unei coroane de spice sau de fire de iarbă, s-a propus manifestarea în acest mod a unei dorințe a împăratului de a fi reprezentat în ipostază divină, ca zeița Ceres sau ca Proserpina⁶³, idee ca i se pare ridicolă lui Ghechchi⁶⁴. După părerea sa, coroana lui Gallienus e împletită din trestie⁶⁵ și adoptarea ei s-ar datora înclinărilor poetice ale acestui împărat, calități atestate de izvoare istorice. Aceste înclinări l-au împins la plămuierea unei zeități proprii, protectoare și inspiratoare, un geniu feminin căruia i-a dat numele de Galliena, o nimfă Egeria a imaginației sale⁶⁶. Faptul că această efigie, cu cunună de trestie, apare atît pe monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE, cît și pe altele care poartă efectiv numele lui Gallienus, precum și varietatea tipurilor de revers, arată clar, după părerea autorului citat, caracterul oficial al tuturor acestor emisiuni și lipsa oricărei manifestări satirice la adresa împăratului, cu totul străine monetăriei romane⁶⁷. La această concluzie, am subscris și noi în comuni-

⁶¹ FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.* mai sus, în nota 17.

⁶² *Ibidem*, p. 153—154.

⁶³ În acest sens LUCIEN NAVILLE în *RIN*, 18, 1905, p. 459 (după FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.*, p. 155 și nota 1).

⁶⁴ FRANCESCO GNECCHI, *op. cit.*, p. 155.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 156.

⁶⁶ *Ibidem*.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 156—157.

carea din 1950, deși asupra interpretării personajului căruia i s-a dat numele de GALLIENA AVGVSTA am formulat unele rezerve.

În 1928, apare un amplu studiu consacrat lui Gallienus de către un bun cunoscător al istoriei romane, Andreas Alföldi⁶⁸. Studiul său cuprinde două părți: în prima, autorul discută pretinsul caracter efeminat al lui Gallienus în izvoarele literare ale antichității⁶⁹; în partea a doua, sînt examinate și supuse unei largi discuții monedele cu legenda GALLIENAE AVGVSTAE⁷⁰.

Trecînd în revistă izvoarele literare antice, autorul ajunge la concluzia că, după cît se pare, așa-zisul caracter efeminat al lui Gallienus, despre care se face caz în *Historia Augusta* și în alte opere ale antichității, nu are o importanță reală⁷¹, motiv pentru care a căutat să examineze, în partea a doua a studiului citat, aspectul numismatic al acestei probleme. După ce amintește diversele teze care au fost propuse începînd din secolul al XVI-lea, pentru a explica presupusa corelație dintre efeminatul Gallienus al izvoarelor literare și monedele aceluiași împărat, cu efigia ieșită din comun⁷², Alföldi procedează la clasificarea întregului material numismatic ce îi era cunoscut pînă la acea dată. Spre deosebire de Percy H. Webb, care a clasat în monetăria din Roma toate monedele ce fac parte din această emisiune, Alföldi distinge două serii, una emisă într-adevăr la Roma, cealaltă la Siscia⁷³. Clasificarea sa poate fi expusă, schematic, după cum urmează:

MONEDE CU EFIGIA LUI GALLIENUS PURTÎND CUNUNĂ DE SPICE

Atelier monetar Roma

Clasificarea reversurilor

Rv. α VICTORIA AVG Gallienus în costum militar în picioare spre st., cu glob și sceptru transversal, încoronat de Victorie; tip RIC V/1, nr. 81-82, 127-128⁷⁴ (tipul B1 din schema noastră de mai sus).

Rv. β VBIQVE PAX Victoria în bigă spre dr., ținînd în mîna dr. un baston scurt, în cea st. hățurile⁷⁵ (tipul A1 din aceeași schemă).

⁶⁸ ANDREAS ALFÖLDI, *Zeitschrift für Numismatik*, 38, 1928, p. 156—203. Ne folosim, aici și în cele ce urmează, de textul publicat în periodicul citat și nu de cel republicat în volumul monografic al aceluiași autor *Studien zur Geschichte der Weltkrise des 3. Jahrhunderts nach Christus*, Darmstadt, 1967, p. 16—57.

⁶⁹ IDEM, *loc. cit.*, p. 156—174.

⁷⁰ IDEM, *op. cit.*, 2. Die „Galliena Augusta“ der Münzen, p. 174—197. În realitate, după cum se va vedea în cele ce urmează, autorul supune unui examen minuțios, în studiul său, toate emisiunile cu efigia încununată cu spice a lui Gallienus, indiferent de legenda de avers care o însoțește: GALLIENAE AVGVSTAE, GALLIENVS P F AVG sau GALLIENVS AVC.

⁷¹ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 174.

⁷² *Ibidem*, p. 174—176.

⁷³ *Ibidem*, p. 175 nota 1; p. 181—182.

⁷⁴ *Ibidem*, p. 176—177, cu precizarea că acest tip de revers a fost utilizat probabil pe întreaga durată a acestei emisiuni.

⁷⁵ *Ibidem*, p. 177.

Rv. β același tip, dar Victoria ține în mîna dr. un baston lung⁷⁶ (aceeași trimitere⁷⁷).

Rv. β 2): același tip, dar Victoria ține în mîna dr. hățurile, în cea st. o ramură de palm⁷⁸ (aceeași trimitere⁷⁹).

Rv. γ): VICTORIA AVG Victoria în picioare spre st., cu coroană și ramură de palm ; tip RIC V/1 nr. 77⁸⁰ (tipul C din schema de mai sus).

Autorul citat observă că toate aceste tipuri de revers sînt combinate și cu efigia obișnuită a aversului monedelor lui Gallienus : capul său laureat spre dreapta⁸¹ (v. și schema noastră de mai sus).

Pe temeiul unor criterii de ordin stilistic, autorul stabilește succesiunea emisiunilor care au avut loc în cadrul acestei serii, al cărei început îl vede în reversul α) (B1 din schema de mai sus). după care întocmește un catalog al tuturor exemplarelor provenind din colecții cunoscute. Înăuntrul acestui catalog, sînt precizate corespondențele dintre tipurile de revers descrise mai sus și legendele de avers ce însoțesc efigia încununată cu spice, astfel :

Av. GALLIENAE AVGVSTAE — Rv. α) — Catalog nr. 1-5⁸² ;

Av. GALLIENVS P F AVG — Rv. α) — Catalog nr. 6-10, 15⁸³ ;

— Rv. β) — Catalog nr. 11-12, 14⁸⁴ ;

Rv. β 1) — Catalog nr. 16⁸⁵ ;

Rv. β 2) — Catalog nr. 17⁸⁶ ;

Rv. γ) — Catalog nr. 13⁸⁷.

Remarcăm că în sistematizarea lui Alföldi, lipsește combinarea acestui tip de efigie a lui Gallienus cu legenda GALLIENVS AVG, atestată de Webb (RIC V/1 nr. 73) pentru reversul VBIQVE PAX (A1 din schema de mai sus).

⁷⁶ *Ibidem*.

⁷⁷ Am inclus în tipul A1 toate cele trei variante ale acestui tip de revers, identificate de autorul citat.

⁷⁸ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 177.

⁷⁹ V. nota 77 de mai sus.

⁸⁰ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 177.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² *Ibidem*, p. 178—179 (succesiunea marcată de numerotarea de la 1 la 17 determinată de evoluția stilistică a efigiei lui Gallienus de pe avers). Nr. 4 e din *Weisskupfer*, nu din aur.

⁸³ *Ibidem*, p. 179—180. Nr. 10 are în realitate efigia laureată a lui Gallienus spre dr. RIC V/1, Roma, nr. 127, AV. Q.; exemplarul notat de ALFÖLDI la nr. 10, de mărirea unui aureus, este din *Feinsilber* și nu din aur.

⁸⁴ *Ibidem*. Nr. 11 este din *Feinsilber* și nu din aur.

⁸⁵ *Ibidem*, p. 180.

⁸⁶ *Ibidem*.

⁸⁷ *Ibidem*.

Tot în această serie de emisiuni ale atelierului monetar Roma, Alföldi include un medalion de argint publicat de Gneecchi⁸⁸, cu aceeași efigie încoronată cu spice pe avers, dar cu legenda IMP GALLIENVS PIVS FEL AVG GERM, iar pe revers, avînd reprezentarea celor trei Monete și legenda MONETA AVG; acest medalion, atribuit anterior monetăriei Mediolanum, poate să fi fost bătut, după părerea autorului citat, tot la Roma⁸⁹. Nefiind înregistrat de Webb în RIC V/1, nu l-am inclus nici noi în schema de mai sus⁹⁰. Al doilea medalion, cunoscut de Alföldi d'nt-o copie în bronz (*Bronzeabschlag*)⁹¹, are pe avers legenda CONSERVATORI ORBIS, iar pe revers, VBIQVE PAX⁹²; a fost inclus în schema de mai sus, ca medalion de aur, la Av. I C, Rv. A2.

Atelier monetar Siscia

Clasificarea reversurilor

Rv. 1: FIDES MIL Fides în picioare, în față, privind spre dr. și ținînd două *signa* militare: RIC V/1 nr. 38⁹³ (tipul D din schema de mai sus);

Fig. 1 — Aureus emis de Gallienus în 260—268. Tezaurul de la Suluc.

Fig. 2 — Aureus emis de Gallienus în 266—267. Același tezaur.

⁸⁸ FRANCESCO GNECCHI, *I medaglioni romani*, I, Milano, 1912, p. 108, nr. 24 și pl. 114, 4 AE 31 mm, cu urme de argintare AE 25 mm, cu urme de aurire.

⁸⁹ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.

⁹⁰ Pentru același motiv, nu am inclus în schema noastră nici medalionul de bronz Cohen nr. 643 (modul 9), avînd pe avers capul lui Gallienus spre st., cu cununa de trestie (după Cohen) și legenda GALLIENVS PIVS FELIX AVG, iar pe revers, cele trei Monete și legenda MONETA AVG; în nota de la subsol, Cohen precizează că nu a inclus acest medalion în seria discutată la nr. 1015 (v. nota 55 de mai sus); despre medalionul nr. 643, Cohen face afirmația că ar avea caracter satiric prin referirea la creditul public (MONETA AVG), într-o domnie în care finanțele statului erau în stare de faliment!

⁹¹ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.

⁹² *Ibidem*, cu revers 4 (în realitate, Victorie în bigă spre st.: RIC V/3, nr. 15 — A2 din schema de mai sus.

⁹³ *Ibidem*, p. 181.

Rv. 2: MARTI PROPVNATORI (sic) Marte mergînd spre dr., cu lance și scut; tip RIC V/1 nr. 58 (*fehlerhaft*)⁹⁴ (tipul E din schema de mai sus); Rv. 3: PM TP VIICOS PP Împăratul în costum militar în picioare, din față, privind spre dr., cu lance și parazonium, între cei doi zei fluviali ai orașului Siscia, rîurile Sava și Kulpa; tip RIC V/1 nr. 18⁹⁵ (tipul F din schema de mai sus).

Celor trei tipuri de revers le corespund la Siscia, după observațiile lui Alföldi, două variante ale efigiei încoronate cu spice: una mai mare, cealaltă mai mică, în vreme ce legenda însoțitoare este aici aceeași în toate cazurile: GALLIENVVS AVG⁹⁶. Acest ultim amănunt nu este lipsit de însemnătate; vom reveni asupra lui, cînd vom formula concluziile cercetării noastre.

Această „reconstrucție”⁹⁷ a întregii emisiuni monetare marcate de prezența pe avers a efigiei lui Gallienus cu cunună de spice îi îngăduie autorului citat să expună pe larg încheierile desprinse din studiul pe care l-a întreprins cu atîta rigoare⁹⁸, încheieri din care vom spicui în cele ce urmează elementele esențiale:

1. Efigia în discuție apare la Roma, însoțită mai întîi de legenda GALLIENAE AVGVSTAE, apoi numele care o însoțește e schimbat în acela de *Gallienus Augustus*⁹⁹ (legendele GALLIENVVS P F AVG și GALLIENVVS AVG, n.n.);

2. Emisiunea cu acest tip de efigie nu a apărut ca rezultat al unei inițiative venind din partea procuratorului prea zelos al monetăriei de la Roma, deoarece ea a fost preluată și de cea de la Siscia; după părerea autorului, această emisiune se datorește unei dispoziții centrale¹⁰⁰;

3. Ca punct de plecare pentru datarea întregii emisiuni, autorul se fixează la cea de la Siscia cu reversul nr. 3 (tipul D din schema noastră) și anume, cel cu legenda PM TP VIICOS PP, în care numeralul VII e considerat a se raporta la consulat și nu la titlul de *tribunicia potestas*; ca atare, acest *aureus* nu poate data decît din 266—268, anii celui de-al VII-lea consulat și ultimii ai domniei lui Gallienus¹⁰¹. Mai precis, constatînd prezența aceluiași tip pe reversul unei monede de bronz din ultima emisiune a monetăriei Siscia¹⁰², autorul restrînge datarea monedelor în discuție la anul 268, ceea ce explică lipsa lor la Mediolanum, unde, în urma rebeliunii lui Aureolus, se băteau atunci monede pentru Postumus¹⁰³.

⁹⁴ *Ibidem*.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 181—182 PERCY H. WEBB, în descrierea aceleiași monede, crede că cei doi zei fluviali reprezintă Rinul și Main.

⁹⁶ *Ibidem*, p. 181.

⁹⁷ *Ibidem*, p. 182: *Rekonstruktion*.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 182—197.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 182.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Ibidem*, p. 182—183.

¹⁰² *Ibidem*, p. 183 cf. RIC V/1 nr. 549—550 Siscia, antoniniani.

¹⁰³ *Ibidem*.

4. Reversurile întâlnite în cadrul emisiunii în discuție nu au nici o legătură specială cu tipul particular al efigiei lui Gallienus, ceea ce se constată mai ales în modul în care a preluat această emisiune atelierul monetar de la Siscia¹⁰⁴. În acest context, nici legenda VBIQVE PAX, considerată de cei mai mulți autori ca reprezentând o manifestare satirică la adresa lui Gallienus¹⁰⁵ nu poate avea un caracter neobișnuit, deoarece ea se încadrează în ideologia imperială a tuturor timpurilor; în acest sens, autorul aduce numeroase exemple¹⁰⁶.

5. Acest paragraf cuprinde un minuțios studiu iconografic, ce se întinde pe câteva pagini¹⁰⁷ și care în final aduce o nouă interpretare, după părerea noastră definitivă, mult discutatei efigii monetare a lui Gallienus. Autorul își exprimă dintru început opinia că unul din motivele care au dus la neînțelegerea adevăratului caracter al monedelor lui Gallienus cu această efigie a fost interpretarea diversă a coroanei ce împodobește capul emitentului: în vreme ce Eckhel vedea acolo o cunună de spice, Cohen și cei mai mulți numismați moderni care l-au urmat au considerat-o ca fiind împletită din trestie¹⁰⁸. Autorul amintește părerea exprimată mai în urmă de Lucien Naville, care a revenit la ideea unei coroane de spice, recunoscând aici ca model reprezentarea zeiței Proserpina de pe o monedă syracusană¹⁰⁹. Alföldi socotește că această interpretare este corectă și precizează că modelul care a servit ca izvor de inspirație este într-adevăr tetradrahma emisă la Syracusa, cu capul lui Kore pe avers¹¹⁰, numai că Naville nu are dreptate, când susține că împăratul Gallienus a ținut să se înfățișeze ca întruchiparea acestei zeițe; de acord cu Eckhel, Alföldi e de părere că intenția emitentului a fost să fie înfățișat ca zeița Ceres, dar nu Ceres din mitologia italică și romană, ci Demeter, divinitatea celebrată în misterele eleusine^{110bis}. Pentru a explica înlocuirea prozaicei¹¹¹ Ceres romane cu Demeter a mitologiei grecești, autorul amintește unele izvoare antice care atestă filelenismul lui Gallienus; mențiunea din biografia sa, arătând că împăratul era arhonte la Atena; un fragment de inscripție conținând o parte dintr-un edict al său în care se ocupă de celebrarea misterele eleusine. Ni se precizează că informațiile din biografie datează din anul 264, iar edictul din 266, adică exact din anii în care au fost emise și monedele cu efigia în discuție, ceea ce dovedește că această efigie unește într-un singur tot pe Demeter, principala divinitate eleusină, și pe împărat¹¹².

¹⁰⁴ *Ibidem*.

¹⁰⁵ *Ibidem* și nota 4), citind pe WEBB (= RIC V/1, p. 29—30) și MATTINGLY (HAROLD MATTINGLY, *Roman Coins from the earliest times to the fall of the Western Empire*, Londra, 1928, p. 157—158; ediția a II-a, Londra, 1960) (trimiterile se fac la p. 176, notele 7 și 8, unde ALFÖLDI mai citează și pe MAX BERNHART, *op. cit.*, p. 33).

¹⁰⁶ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 183—187.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 187—197.

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 187.

¹⁰⁹ *Ibidem*.

¹¹⁰ *Ibidem*.

^{110 bis} *Ibidem*, p. 188.

¹¹¹ Expresia aparține autorului: *ibidem*.

¹¹² *Ibidem*.

Această dublă personificare androgenă putea să pară bizară, la vremea aceea, ca și astăzi ; ea nu era totuși o inovație absolută a lui Gallienus. După ce explică mecanismul inițierii în misteriele religiilor antichității, precizînd că marile divinități celebrate în aceste ritualuri erau de sex feminin : Isis, Magna Mater, Hecate, Demeter¹¹³, autorul citează o lungă serie de exemple de asemenea duble personificări : Alexandru cel Mare și Artemis, Demetrius Poliorcetes și Tyche, Vitellius ca întrupare a Concorției, Commodus ca Amazoană, preluînd și numele de Amazonius. Elagabal comportîndu-se ca Magna Mater, Calienus, Postumus, Tacitus și Probus personificînd Virtus¹¹⁴. De aici, concluzia că personificarea Demeter-Galliena nu era o simplă manifestare a excentricității lui Gallienus, ci interpretarea deosebită a raporturilor dintre om și divinitate, caracteristică pentru acea vreme ; cum însă legenda cu numele Galliena putea determina reproșul unei efeminări printre comandanții de oști, ea a fost repede înlocuită cu aceea în care apare numele Gallienus¹¹⁵.

Am expus în rîndurile precedente, destul de succint, ideile principale ale remarcabilului studiu publicat de Alföldi în 1928. Apărut în paginile unui periodic numismatic, la un an distanță de volumul V/1 al repertoriului *The Roman Imperial Coinage*, care cuprinde emisiunile lui Gallienus, acest studiu a rămas necunoscut cercetătorilor din țara noastră, cu toată varietatea de probleme pe care le tratează. Este motivul pentru care am căutat să scoatem în evidență rezultatele obținute de autorul studiului citat, la capătul unei laborioase cercetări.

Argumentele aduse în discuție de către Alföldi infirmă definitiv teza pretinsului caracter satiric al emisiunilor monetare ce poartă pe avers efigia nebișnuită a lui Gallienus, teză susținută cu atîta tenacitate, de la Cohen la webb. Într-adevăr, dacă luarea de poziție, încă din 1906, a lui Gneccchi¹¹⁶ a rămas trecută cu vederea, caracterul oficial al acestor emisiuni reieșea clar la o examinare mai atentă a materialului numismatic adunat și organizat de acest ultim autor¹¹⁷, material prezentat în schema noastră de mai sus. Spre deosebire însă de Webb, care nu i-a dat atenția cuvenită, înclinînd mai departe pentru teoria monedelor satirice, Alföldi are meritul de a fi atacat problema frontal, atît pe plan numismatic și iconografic, cît și sub aspect ideologic, ajungînd astfel la rezultatele consemnate mai sus. Pe marginea lor, vom formula cîteva observații în cele ce urmează.

¹¹³ *Ibidem*, p. 189—190.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 191—193, cu citarea izvoarelor în notele aferente. Nu este posibil să le reproducem aici pe toate, am vrea totuși să remarcăm un interesant exemplu numismatic, semnalat de autor într-o notă (p. 191, continuarea notei 3 de la pagina precedentă) : o monedă de bronz, emisă de Maximinus Daza, avînd pe revers tipul Sol în cvadrigă și legenda SOLI INVICTAE (sic, în loc de SOLI INVICTO), deci la genul feminin și nu la cel masculin, cum e corect în limba latină ; autorul observă că nu poate fi vorba de o greșeală de grafie (*ibidem*).

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 193.

¹¹⁶ V. nota 17 de mai sus.

¹¹⁷ PERCY H. WEBB, RIC V/1.

În primul rînd, rubliniem faptul că, spre deosebire de Webb, care a atribuit monetăriei din Roma toate emisiunile monetare ale lui Gallienus cu efigia purtînd coroană de spice¹¹⁸, Alföldi distinge două serii, una la Roma, cealaltă la Siscia. Fiecare monetărie în parte asociază această efigie a aversului cu tipuri de revers diferite; după clasificarea lui Alföldi, nu există nici un revers comun pentru ambele serii. Pe lîngă această particularitate, legendele de pe avers diferă și ele: la Roma, GALLIENAE AVGVSTAE și GALLIENVS P F AVG, la Siscia numai legenda GALLIENVS AVG¹¹⁹. Observăm că Alföldi nu a înregistrat la Roma un *aureus* cu tipul de revers VBIQVE PAX, cu legenda aversului GALLIENVS AVG¹²⁰; neavînd la îndemînă o reproducere a acestui *aureus*, spre a-l compara cu piesele ilustrate de Alföldi, ne putem întreba dacă locul lui nu este mai degrabă la Siscia decît la Roma. S-ar încadra mai bine în seria cu legenda constantă GALLIENVS AVG a monetăriei de la Siscia, rămînînd mai departe la Roma emisiunile cu legendele de avers GALLIENAE AVGVSTAE și GALLIENVS P F AVG¹²¹, precum și metalionul de aur cu legenda aversului CONSERVATORI ORBIS¹²². De altfel, după cum se vede, acest tip de revers s-a bucurat de cea mai largă emisiune. Admițînd ipoteza noastră, această emisiune, cu reversul VBIQVE PAX, ar putea fi considerată ca inaugurînd alegerea efigiei neobișnuite a lui Gallienus în amîndouă monetăriile, Roma și Siscia.

Alföldi nu atribuie nici o emisiune din această serie monetăriei de la Mediolanum, motivînd că la data inițierii ei, în anul 268, atelierul milanез căzuse în mîinile rebelului Aureolus, care monetiza aici în numele lui Postumus¹²³. Am arătat mai sus că Alföldi a menționat mai mult în treacăt, la sfîrșitul clasificării sale, un medalion de argint cu efigia lui Gallienus încununat cu spice pe avers și reversul MONETA AVG¹²⁴; autorul citat afirmă că pentru considerente stilistice, atribuisese acest medalion monetăriei de la Mediolanum, dar că după ce a reflectat mai mult, crede că ar putea propune Roma ca loc de batere¹²⁵. La rîndul nostru, ne întrebăm dacă nu cumva Alföldi s-a lăsat sedus de propria datare, mult prea restrînsă — anul 268 —, propusă pentru desfășurarea întregii emisiuni cu acest tip de efigie imperială, ipoteză întemeiată pe analogia reversului de tip D (Gallienus între doi zei fluviali) cu ultimele emisiuni de la Siscia¹²⁶. Admițînd ca definitiv cîștigat reperul cronologic stabilit de Alföldi și anume al VII-lea consulat al lui Gallienus, credem că putem extinde acest interval la întreaga emisiune în discuție. În acest caz, s-ar

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 131—162.

¹¹⁹ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 176—180 (Roma), 181—182 (Siscia).

¹²⁰ RIC V/1 nr. 73.

¹²¹ *Ibidem*, nr. 74 respectiv 73.

¹²² *Ibidem*, nr. 15.

¹²³ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 183.

¹²⁴ V. mai sus, notele 88 și 89.

¹²⁵ ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 180.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 183.

explica mai ușor varietatea tipurilor de revers și succesiunea legendelor de pe avers. Drept urmare, cu rezerva confirmării prin cercetări ulterioare, s-ar putea stabili următoarea schemă cronologică a întregii emisiuni :

Anii 266/267		Av. GALLIENAE AVGVSTAE (I A) ¹²⁷ Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. VICTORIA AVG, VICTORIA AVGVSTI (B1 B2) Av. CONSERVATORI ORBIS (I C) Rv. VBIQVE PAX (A2)
Anul 267	Mediolanum	Av. IMP GALLIENVS PIVS FELIX AVG GERM (I D) ¹²⁸ Rv. MONETA AVG (G)
Anii 267/268	Roma	Av. GALLIENVS P F AVG (I B) Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. VICTORIA AVG (B1) Rv. VICTORIA AVG (C)
	Siscia	Av. GALLIENVS AVG (I C) Rv. VBIQVE PAX (A1) Rv. P M T P VII COS P P (D) Rv. FIDES MIL, FIDES MILIT (E1 E2) Rv. MARTI PROPVNATORI (sic) (F)

Cu rezervele exprimate mai sus asupra existenței reale a medalionului de argint considerat a fi fost emis la Mediolanum, această schemă cronologică, construită pe baza datelor cuprinse în RIC V/1 și a observațiilor lui Alföldi, pare a fi confirmată de cercetările ulterioare ale lui R. Göbl¹²⁹. E de la sine înțeles că studii viitoare, aducând în discuție și elemente noi, vor putea stabili măsura veridicității ei.

O problemă foarte complicată, care a pus la grea încercare imaginația și erudiția numismatilor, începînd din secolul al XVI-lea, și pe care a rezolvat-o Alföldi în mod magistral a fost aceea generată de interpretarea iconografică a efigiei ieșite din comun a lui Gallienus. Ea pune în fața cercetătorilor care examinau monedele din emisiunea în discuție două enigme : mai întîi, trebuia să se determine materialul din care e confecționată cununa neobișnuită de pe capul împăratului, iar în al doilea rînd, odată găsit răspunsul la această întrebare, urma să se găsească semnificația acestei reprezentări a efigiei imperiale, atît de neconformă cu vechile tradiții romane, ce numărau sub Gallienus mai bine de două veacuri și jumătate. Problema se complica și mai mult datorită faptului că la unele emisiuni ale acestei serii monetare, efigia imperială bizară era însoțită de o legendă și mai bizară, cu numele și titlul împăratului exprimate la genul feminin : GALLIENAE AVGVSTAE. Este meritul lui Alföldi de a fi plasat întreaga problemă în cadrul ei firesc, al istoriei culturii și al istoriei credințelor religioase. Dispunînd de întinse cunoștințe în aceste do-

¹²⁷ Indicativele din paranteze trimit la schema expusă mai sus.

¹²⁸ Acest medalion nefiind cuprins în schema de mai sus, am desemnat aversul și reversul cu indicativele ce ar fi urmat celor din tabloul de mai sus.

¹²⁹ ROBERT GÖBL, în *Numismatische Zeitschrift*, 75 1953, p. 16—17 (Roma) și 25 (Siscia).

menii și folosind aproape exhaustiv izvoarele istorice ale antichității, autorul citat reușește să găsească răspunsul corect la ambele întrebări și să edifice o explicație completă și corectă a acestei enigme numismatice; cununa efigiei lui Gallienus de pe aversul acestor emisiuni este împletită din spice de grâu, iar intenția împăratului a fost să se arate astfel muritorilor de rînd ca o întrupare a lui Demeter, zeița supremă a misterelor eleusine¹²⁹ bis. Nu era de altfel singura aspirație înaltă a acestui împărat, înzestrat cu o rafinată cultură și mare admirator al literaturii și filosofiei grecești¹³⁰. Pe de altă parte, asemenea manifestări erau în nota timpului, caracterizată prin pătrunderea la Roma a credințelor religioase și a cultelor originare din lumea greacă și din Orientul mai mult sau mai puțin elenizat. Acceptînd în totalitate explicațiile formulate de Alföldi cu privire la semnificația tipului iconografic „Galliena Augusta“, considerăm util a adăuga la dosarul acestei mult dezbătute probleme numismatice rectificarea unei descrieri iconografice grecești. În speță, este vorba de un *antoninianus* emis la Roma, în domnia lui Gallienus și care a fost înregistrat în repertoriul britanic cu următoarele caracteristici:

Av. GALLIENVS AVG Capul împăratului spre dr., cu coroană radială.

Rv. CONSERVATOR EXERC Cap feminin spre dr., încununat cu trestie¹³¹.

Acest *antoninianus* nefiind reprodus, s-ar putea crede că tipul iconografic de pe revers ar fi ilustrarea aceleiași Demeter, încununată cu spice și nu cu trestie, la care face aluzie îndelung discutata efigie a lui Gallienus. În realitate, așa cum a văzut corect Alföldi¹³², acest tip îl reprezintă pe *Liber Pater*, onorat aici cu titlul de *conservator exercitus*, descrierea din RIC urmînd a fi corectată în acest sens. De altfel, mai trebuie să remarcăm că, fie și numai din punct de vedere gramatical, *conservator* fiind de genul masculin, titlul de mai sus nu era adecvat pentru un personaj feminin.

Revenind acum la prezența celor trei monede emise de Gallienus în cuprinsul tezaurului de la Suluc, constatăm că ea a determinat pe toți cercetătorii care s-au ocupat de această descoperire să o dateze din a doua jumătate a secolului al III-lea, deși, încă din 1920, W. Knechtel atrăsese atenția asupra faptului că toate monedele erau ieșite din circulație la data îngropării tezaurului, fiind transformate în podoabe¹³³. Recent, luînd ca

¹²⁹ bis ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 182—197.

¹³⁰ Într-un *Exkurs* intitulat *I. Augustus als Vorbild des Gallienus* (*ibidem*, p. 197—200), ALFÖLDI arată că un *aureus* al lui Gallienus imită pe avers efigia lui Augustus, fără coroană, în vreme ce reversul a preluat un tip de la Hadrianus: galeră și legenda FELICITAS AVGVSTI (*ibidem*, p. 197—198); de asemenea, Gallienus a emis medalioane avînd pe revers efigia lui Augustus și legenda DEO AVGVSTO (*ibidem*, p. 199—200).

¹³¹ „Female head r., wreathed with reeds“ PERCY H. WEBB, RIC V/1, Gallienus sole reign, *antoninianus*, Roma, nr. 173; cf. Cohen V., nr. 141: „Tête de femme (Galliena?) couronnée de lierre à dr.“.

¹³² ANDREAS ALFÖLDI, *op. cit.*, p. 197.

¹³³ W. KNECHTEL, *op. cit.*, p. 28.

reper cronologic unele obiecte arheologice din acest tezaur, Petre Diaconu i-a fixat o datare mai târzie, către sfârșitul secolului al IV-lea sau pe la începutul celui de-al V-lea¹³⁴. Rezultatele cercetărilor sale ne aduc aminte, o dată mai mult, cât de relativă este valoarea probantă a prezenței monezelor, în unele tezaure arheologice.

În partea a doua a acestor contribuții, vom face unele precizări cu privire la componența tezaurului de la Suluc. Aceste completări ne-au fost sugerate de examinarea mai atentă a relatărilor asupra conținutului descoperirii de care ne ocupăm, relatări publicate de Const. Moisil și W. Knechtel în 1911, 1920 și 1922—1923¹³⁵. Despre ce este vorba?

În inventarul tezaurului, publicat inițial de Const. Moisil, era menționată descoperirea unui cap uman și a unei mâini, ambele din aur, provenind de la o statueta; cu privire la mâna de aur, autorul citat preciza însă că nu a văzut-o¹³⁶. Mențiunea existenței în tezaur a acestei mâini de aur va fi reluată, după Moisil, și de W. Knechtel¹³⁷, dar nu a mai fost amintită de Const. Moisil în ultimul său studiu dedicat tezaurului de la Suluc¹³⁸ și nici de autorii care s-au ocupat ulterior de această descoperire. Se părea deci că acest obiect a fost pierdut între timp, fiind intrat probabil într-o colecție particulară, de unde i s-a pierdut urma.

Cu prilejul încheierii actelor de predare-primire a colecției Orghidan¹³⁹ către Muzeul Național de Istorie, ne-a atras atenția un obiect de aur în formă de mină deschisă, cu o almandină încastrată deasupra dosului palmei, piesă înregistrată în inventarul colecției amintite mai sus sub nr. 99. Obiecte de muzeu. Verificând mai departe evidențele Cabinetului numismatic, am constatat că acest obiect a fost înregistrat greșit la colecția Orghidan, în realitate, el aparținând colecției Mihail C. Sutz¹⁴⁰, donată Academiei Române în 1933 și preluată după moartea donatorului; în cadrul acestei colecții, are numărul de inventar 505 Obiecte de muzeu. Includerea greșită a acestui obiect în colecția Orghidan se explică prin eroarea comisă de Const. Moisil la inventarierea donației Orghidan în anul 1953, cînd a înregistrat ca făcînd parte din această donație o seamă de obiecte ce proveneau din alte fonduri și erau deja inventariate la locul cuvenit, dar care erau păstrate laolaltă cu colecția Orghidan.

¹³⁴ PETRE DIACONU, *op. cit.*, p. 35—36.

¹³⁵ V. mai sus, nota 2.

¹³⁶ CONST. MOISIL, BCMI, 4, 1911, p. 126.

¹³⁷ W. KNECHTEL, *op. cit.*, p. 25.

¹³⁸ CONST. MOISIL, CNA, 3, 1922—1923, p. 66—70.

¹³⁹ Această colecție, de o bogăție și de o valoare istorică și artistică greu de imaginat, a fost dăruită în 1944 Academiei Române, prin testament, de către inginerul Constantin Orghidan, fost membru de onoare al acestei instituții. Colecția Orghidan a fost păstrată la Cabinetul numismatic al Bibliotecii Academiei Republicii Socialiste România pînă în 1977, cînd a fost împrumutată Muzeului Național de Istorie din București, pentru a fi expusă și a deveni astfel accesibilă unui public cît mai larg. Inventarierea colecției Orghidan s-a făcut în 1951 și 1953 de către Constantin Moisil, în cadrul unei comisii instituite de autoritățile judecătorești.

¹⁴⁰ Însemnare a lui Const. Moisil, în registrul inventar al obiectelor de muzeu, la donația respectivă.

În condițiile arătate, este foarte probabil ca printre obiectivele tezaurului de la Suluc, intrate în colecții particulare, să se numere și această mână de aur, achiziționată de Mihail C. Sutză poate încă din 1911. Deși descrierea inițială, așa cum a fost publicată de Const. Moisil, nu ne oferă amănunte semnificative, avem totuși bune motive să credem că acest obiect este unul și același cu cel din tezaurul de la Suluc. Avînd o lungime de 27 mm și greutatea de 1,97 g, obiectul în cauză a fost publicat fără a i se cunoaște adevărata proveniență, încă din anul 1966, împreună cu alte podoabe de aur din colecțiile Cabinetului numismatic¹⁴¹ (fig. 3). A fost

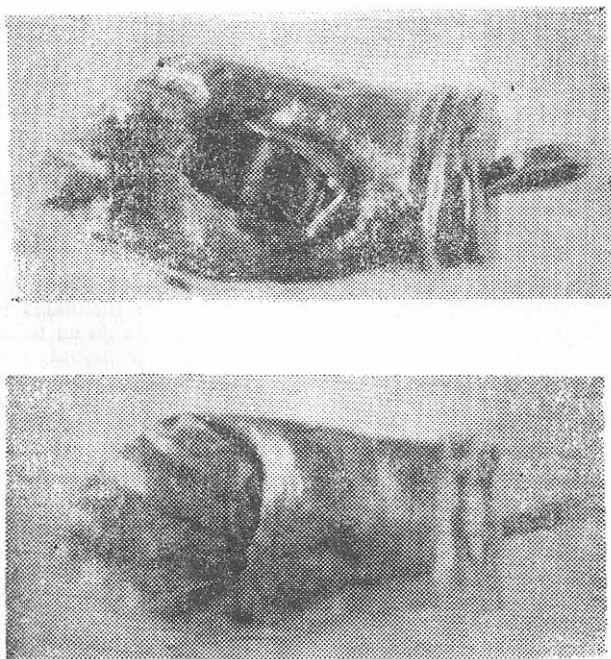

Fig. 3 — Amuletă de aur, ornată cu o granată. Probabil același tezaur.

scos în evidență cu acest prilej caracterul de amuletă al ciudatului obiect, pus în legătură cu practicarea unor culte orientale din vremea romană târzie, ca de exemplu cultul zeului frigian Sabazius ori cu cel al lui Iupiter Dolichenus sau Heliopolitanus¹⁴². Dacă ținem seama pe de altă parte de modul în care este ornată această mână minaturală, cu o almandină (piatră semi-prețioasă de culoare roșie) încastrată în tehnica denumită cabochon, ne putem gândi la o asociere cu piese arheologice decorate simi-

¹⁴¹ MIHAI GRAMATOPOL și RĂZVAN THEODORESCU, *op. cit.* (*supra*, în nota 2), p. 74, nr. 122, cu indicația de proveniență : colecția Orghidan, inv. O 99.

¹⁴² *Ibidem*, cu bibliografia aferentă.

lar, ca de exemplu fibulele din tezaurul Șimleu Silvaniei II și cel de la Pietroasa sau la unele podoabe din perioada hunică. Ar fi încă un element în sprijinul datării tezaurului de la Suluc către sfârșitul secolului al IV-lea sau începutul celui următor, datare propusă recent de către Petre Diaconu.

O ultimă observație : caracterul eterogen al obiectelor ce intră în componența tezaurului de la Suluc constituie un indiciu al provenienței sale : foarte probabil, aceste obiecte au fost „culese“, ca urmare a incursiunilor întreprinse de barbari în imperiu, către sfârșitul secolului al IV-lea.

Încheiem aici comentariile și precizările ce ni s-au părut utile, pentru o mai bună cunoaștere a tezaurului de la Suluc.

SUR LES MONNAIES DU TRESOR DE SULUC ET D'AUTRES CONTRIBUTIOANS CONCERNANT CETTE DECOUVERTE

OCTAVIAN ILIESCU

En 1911, on a découvert par hasard, sur la colline appelée *Suluc*, près de Măcin (dép. de Tulcea), un trésor archéologique composé de quatre monnaies romaines impériales en or et de plusieurs objets en or et argent. Une partie de ce trésor est entrée, peu après sa découverte, dans les collections du Musée National des Antiquités (aujourd'hui l'Institut d'Archéologie de Bucarest). L'autre partie du trésor est entrée dès 1911 dans les mains de certains collectionneurs privés. Un nombre de pièces provenant de ce dernier lot du trésor ont été acquises avant 1940 par la Banque Nationale dont les collections numismatiques et d'objets archéologiques ont été transférées en 1953 à l'Académie de la République Socialiste de Roumanie depuis 1977, ces collections se trouvent au Musée National d'Histoire de Bucarest. On ignore cependant le sort réservé à la plupart des objets appartenant au trésor de Suluc et entrés en possession privée.

Sur le trésor de Suluc, Const. Moisil avait publié en 1911, 1920 et 1923 des rapports assez sommaires. Ultérieurement, d'autres chercheurs lui ont consacré plusieurs études (voir la bibliographie citée plus haut, dans la note 2).

Dans la première partie du présent travail, l'auteur reprend l'étude des quatre monnaies provenant de ce trésor et publiées en 1920, d'une manière insuffisante, par Const. Moisil. Il s'agit de quatre *aurei*, émis le premier par Hostilien détenant le titre d'auguste, les trois autres par Gallien pendant qu'il régnait seul, après la disparition en captivité de son père, Valérien. De ces pièces, deux *aurei* de Gallien sont conservés dans les collections de l'Institut d'Archéologie de Bucarest ; le sort des deux autres exemplaires est inconnu et l'on est obligé de recourir à la description qu'en donne Const. Moisil en 1920.

L'examen plus poussé des monnaies en question permet à l'auteur de constater qu'elles ne manquent pas d'intérêt. Ainsi, selon la description publiée par Const. Moisil, l'*aureus* émis par Hostilien (aujourd'hui perdu) montre au droit son buste nu à dr. et la légende CVALENS HOSTIL MES QVINTVS AVG et au revers, Hostilien debout à g., tenant un *signum* et une haste et la légende PRINC — IVVENTVTIS. Comme tel, cet *aureus* est inconnu à Cohen, qui, sous le no 28, en décrit une variété, et également à Harold Mattingly qui, dans RIC IV/3, p. 145, la note sous le no 189, en signalant avec réserves l'exemplaire décrit par Cohen sous le no 28, considère nécessaire en requérir confirmation. A l'avis de l'auteur, l'*aureus* provenant du trésor de Suluc peut offrir cette confirmation.

Le premier *aureus* de Gallien, provenant du même trésor, se trouve aujourd'hui dans les collections de l'Institut d'Archéologie de Bucarest. Au droit, il montre la tête radiée de Gallien à dr. et la légende GALLIENVS AVG ; au revers, le Soleil debout à

g., levant la main dr. et tenant de la main g. un globe; la légende AETERNITAS AVG; AV 22 mm, 4,76 g. Il s'agit d'un *aureus* frappé à Rome pendant le règne de Gallien seul, donc de 260 à 268 et qui représente une variété de l'exemplaire décrit par Cohen sous le no et par Percy H. Webb dans RIC V/1, *sole reign*, no 24. Par conséquent, l'exemplaire du trésor de Suluc doit être considéré comme une variété assez rare.

Les deux autres *aurei* de Gallien, provenant du même trésor, sont identiques, selon la description de Const. Moisil. Un exemplaire en est conservé dans les collections de l'Institut d'Archéologie déjà cité; l'autre s'est perdu ou du moins, il n'a pas encore été identifié jusqu'à présent. Celui qui est conservé à L'Institut d'Archéologie présente au droit la tête de Gallien à g., couronnée d'épis, et la légende GALLIENAE AVGVSTAE; au revers, Gallien debout à g., tenant un globe et un sceptre transversal et couronné par une Victoire qui tient une palme; la légende en est VICTORIA AVG. AV 22 mm, 5,86 g; Cohen no 1111, RIC V/1 no 82, *sole reign*, émis à Rome.

Le quatrième *aureus* de notre trésor est censé être identique au précédent; on en ignore d'autres détails.

Ces deux derniers *aurei* de Gallien ont particulièrement retenu, en 1920, l'attention de Const. Moisil qui, suivant l'opinion exprimée jadis par Henry Cohen, attribua aux émissions respectives un caractère sens l'aspect inaccoutumé de l'effigie impériale, couronnée de joncs au lieu des lauriers traditionnels, et accompagnée d'une légende, elle aussi en dehors du sens commun: GALLIENAE AVGVSTAE, texte qui devait flétrir le caractère efféminé de l'émetteur.

Le présent travail reprend ce problème et, après avoir rappelé les différents points de vue exprimés à ce sujet, s'arrête plus longuement à l'explication fournie en 1928 par Andreas Alföldi. Selon l'opinion de cet historien de l'empire romain, les monnaies à l'effigie de Gallien couronnée d'épis (et non pas de roseaux ou de joncs), accompagnée de la légende GALLIENAE AVGVSTAE, n'ont aucun caractère satirique, mais elles attestent en réalité l'identification symbolique de l'empereur à Déméter, la divinité suprême des mystères éléusins. Il est notoire que Gallien, ayant fait en 266 un voyage en Grèce, s'était rendu à Eléusis, où il s'était initié aux célèbres mystères de l'antiquité. Les monnaies à l'étrange effigie de l'empereur, d'ailleurs bien connu pour son philhellénisme, reflètent son état d'âme et sa conception philosophique.

En acceptant sans réserves l'explication proposée par Alföldi, l'auteur procède ensuite à la classification chronologique des émissions monétaires à l'effigie de Gallien couronnée d'épis; ces émissions sont sorties des ateliers de Rome, Siscia et probablement de Milan, dans l'intervalle des années 266—268.

La deuxième partie du présent travail se propose de restituer au trésor de Suluc une pièce antérieurement considérée perdue: une amulette en or en forme d'une paume de la main droite, ouverte et ornée au revers d'un grenat serti en cabochon. On estime que cette amulette se rattache aux trésors d'orfèvrerie enfouis en Dacie vers la fin du IVe siècle, ce qui confirmerait la datation proposée très récemment pour le trésor de Suluc par Petre Diaconu, sur la base d'autres arguments d'archéologie. Les monnaies d'or du même trésor ne représentent par conséquent qu'un *terminus post quem* assez éloigné de la date réelle de son enfouissement.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. — *Aureus* émis par Gallien en 260—268. Trésor de Suluc.

Fig. 2. — *Aureus* émis par Gallien en 266—267. Même trésor.

Fig. 3. — Amulette en or, ornée d'un grenat. Probablement du même trésor.